

ТУРИЗМ ЯК ФАКТОР ВДОСКОНАЛЕННЯ ГАЛУЗЕВОЇ СТРУКТУРИ РЕГІОНАЛЬНОЇ ЕКОНОМІКИ

У статті визначено роль туризму як економічної діяльності в регіональному господарському комплексі та розглянуто загальні методологічні підходи до аналізу галузі з точки зору її системного впливу на регіональний розвиток. Автором також обґрунтовано низку пропозицій стосовно забезпечення ефективної побудови стратегії удосконалення галузевої структури економіки регіону на основі розвитку сфери туризму.

В статье определено роль туризма как экономической деятельности в региональном хозяйственном комплексе и рассмотрены общие методологические подходы к анализу отрасли с точки зрения ее системного влияния на региональное развитие. Автором также обосновано ряд предложений относительно обеспечения эффективного построения стратегии усовершенствования отраслевой структуры экономики региона на основе развития сферы туризма.

In the article the role of tourism as economic activity in the regional economic complex is determined and general methodological approaches to the analysis of the branch in respect of its system influence on the regional development is examined. Author also proves the row of proposals concerning ensuring building of effective strategy of improvement of branch structure of regional economics on the bases of the tourism sphere development.

Ключові слова: туризм, туристичний мультиплікатор, регіон, регіональна політика, галузева структура.

Сфера туристичних послуг знаходиться у тісному взаємозв'язку із такими ключовими секторами регіонального господарського комплексу, як транспорт, зв'язок, торгівля, будівництво, сільське господарство, виробництво товарів масового споживання та багато інших, виступаючи каталізатором комплексного розвитку території. В багатьох країнах і регіонах туризм, як форма рекреації, є основним джерелом прибутків тоді, коли відсутні або вичерпані природні та соціально-економічні передумови для розвитку промисловості чи сільського господарства.

Відомо, що до процесу надання туристичних послуг долучаються продукти різноманітних галузей та видів діяльності як матеріального виробництва, так і невиробничої сфери. Номенклатура таких продуктів надзвичайно широка і різноманітна, більше того, в сучасних умовах вона постійно розширюється, поповнюється і видозмінюється. Результатом цього стає диверсифікація та розвиток більшості сфер і галузей господарства, які формують галузеву структуру економіки країни або регіону. Проте українські реалії вимагають більш активного втручання в ці процеси та побудови такого співвідношення окремих галузей, при якому потреби господарського комплексу у певних видах продукції на регіональному рівні задовольнялися б з найменшими затратами суспільної праці і в найкоротший період часу. Актуальним для багатьох регіонів є не стільки розвиток окремих галузей, скільки забезпечення функціонування диверсифікованих міжгалузевих комплексів, що характерно для сучасної ринкової економіки. Таким чином, окреслюється проблема пошуку шляхів ефективного управління вдосконаленням галузевої структури

регіонального господарства та детального вивчення факторів, які впливають на нього.

Різні аспекти регіональної економіки та шляхи її стабільного і збалансованого розвитку в Україні досліджуються та висвітлюються у працях багатьох вчених, зокрема Г.Балабанова, П.Беленького, В.Євдокименка, В.Кравціва, В.Павлова, В.Пили, Д.Стеченка, О.Чмир. Важливу роль у дослідженні даної проблематики відіграє наукова школа, створена М.Долішнім в Інституті регіональних досліджень НАН України. Загальним та специфічним питанням розвитку туризму та сфери рекреаційних послуг присвячені наукові доробки таких вітчизняних вчених та фахівців, як В.Безносок, І.Гаврилишин, В.Герасименко, В.Кифяк, М.Крачило, О.Любіцева, Ю.Правик, В.Федорченко, Л.Черчик, Н.Чорненька, І.Школа, Л.Шульгіна та ін. Серед досліджень на цю тему, які здійснювались іноземними вченими, варто зазначити праці М.Біржакова, Я.Варшинської, А.Дуровича, І.Зоріна, В.Квартальнова, Ф.Котлера, Р.Павлусінські, А.Ягельського. Попри велику наукову роботу, яка проводиться в цій сфері, потребують поглиблення питання розвитку та особливостей функціонування галузі туризму як форми підприємництва в регіональній економіці.

Значна кількість публікацій присвячується питанням регіональної політики та державного регулювання сфери туристичних послуг. Помічено, що державне втручання має різну силу залежно від рівня економічного розвитку – в країнах, що розвиваються, рекреація має пріоритетне значення для уряду, який тримає в руках також і розвиток рекреаційної інфраструктури; в постіндустріально розвинених країнах вплив держави відносно менший; тут сильніший приватний сектор, який забезпечує дану сферу інфраструктурою та маркетинговими матеріалами.

Окрема увага приділяється ролі туристичного мультиплікатора, який, на думку В.Гуляєва, є коефіцієнтом непрямого впливу туризму на соціальну та економічну сферу даної галузі на регіональному рівні [1, с.35]. Сьогодні у світі існує декілька теорій та моделей розрахунку туристичного мультиплікатора для різних галузей економіки. Ці теорії базуються на загальних мультиплікативних моделях, що були розроблені відомими вченими-економістами Дж.М.Кейнсом, П.Самуельсоном, С.Фішером, Х.Рюттером, Б.Арчером, С.Оуеном, Х.Клементом. Пізніше аналіз існуючих методик знайшов відображення в дослідженнях таких вчених-економістів, як Ю.Хойо, К.Озава, Дж.Бодлендер, М.Герті, В.Гуляєв, В.Сапрунова. В працях цих науковців, з огляду на загальновідомі мультиплікативні моделі, наводяться методики розрахунку різних видів туристичних мультиплікаторів. На жаль, в Україні з боку вітчизняних дослідників туристичної галузі не приділяється достатньо уваги розгляду питань мультиплікативного ефекту на туристичному ринку.

Метою даної статті є висвітлення зарубіжного досвіду розвитку туризму та визначення ролі туризму як економічної діяльності в регіональному

господарському комплексі, обґрунтування загальних напрямів забезпечення ефективної побудови стратегії удосконалення галузевої структури економіки регіону.

Світовий досвід накопичив чимало прикладів того, як туризм перетворювався на реальну альтернативу іншим прибутковим видам виробничої діяльності. Проте, попри велику кількість наукових розробок, державних та регіональних планів, стратегій і програм (частина з яких завершується в 2010 році) в економічній системі нашої держави значення туризму та ставлення до нього майже не змінилося. Шкода, адже специфіка туризму як виду економічної діяльності полягає не тільки у задоволенні потреб споживачів у відпочинку, оздоровленні та пізнанні, а й у справлянні вагомого впливу на інші сектори економіки через диверсифіковані зв'язки, спричиняючи появу мультиплікативного ефекту та стимулюючи розвиток інших галузей.

Саме цей вплив доцільно використати для вдосконалення галузевої структури як національної, так і регіональної економіки. Ця структура є різною в кожному конкретному регіоні, що пояснюється його особливостями (природними ресурсами, особливостями їх розміщення, своєрідністю клімату та екологічних умов, унікальністю історичних характеристик тощо), які впливають на рівень економічного розвитку та спеціалізацію регіону. Різноманіття територій, в межах яких здійснюється туристична діяльність, потребує обґрунтованого аналізу передумов і факторів використання їх туристично-рекреаційних ресурсів, а також наукових підходів щодо створення підприємницького середовища і дієвого організаційно-економічного механізму розвитку туризму.

Розглядаючи питання впливу туризму на регіональний розвиток, зазначимо, що вчені завжди цікавилися чинниками впливу на економіку, здійснюючи їх пошук та вивчення. Ще в 1980 р. польський географ А.Ягельський, аналізуючи чинники розміщення населення, писав, що "в сучасному розміщенні населення світу можна виділити три основні чинники цього процесу"[2]. Перший, в якому роль природного середовища досить велика, охоплює розміщення людей, зайнятих сільськогосподарською працею. Другим чинником розміщення населення є розміщення промисловості. Третій чинник – величезний ріст міжнародної торгівлі і морських перевезень – став причиною формування великих портових центрів і численних дрібніших скупчень населення в приморських районах багатьох країн світу. І тут А.Ягельський говорить про появу нового на той період чинника – розвитку рекреаційних центрів на узбережжях (зокрема, Середземного і Чорного морів, у Флориді, Каліфорнії (США) тощо) і тенденції осідання багатих людей з різних країн у ряді районів, таких як Рів'єра, Валенсія, острови Карибського моря та ін.

Ще раніше було помічено, що туризм можна використовувати як чинник розвитку окремих територій. В зв'язку з цим характерним є приклад, що стосується освоєння архіпелагу Бріоні (Хорватія) в Адріатичному морі. У кінці

ХІХ ст. австрійський підприємець П.Купелвайзер, оцінивши перспективи розвитку туристичної діяльності, придбав у власність архіпелаг і вирішив створити там престижний курорт для вищої аристократії. Після проведення широкомасштабної програми по рекреаційному облаштуванню островів та їх упорядкуванню Бріоні став престижним туристичним центром із розвиненою інфраструктурою та ефективними обслуговуючими галузями [3, с.212].

На відміну від багатьох інших галузей спеціалізації регіону, які під впливом структурної перебудови економіки можуть потерпати від кризи внаслідок появи прогресивніших галузей, які виготовляють товари-субститути, туризм залишається унікальним явищем. У багатьох випадках він сам виступає в ролі галузі-субститути, що приводить до зміни економічної спеціалізації регіону. Це підтверджує зарубіжний досвід розвитку туризму. Так, у Східній Чехії кілька шахтарських містечок переорієнтувалися у своїй спеціалізації на міжнародний туризм, збудувавши трампліни та траси для лижного спорту. Колишні промислові об'єкти перетворені на музеї і демонструються туристам.

Інший приклад – місто Рованіємі на півночі Фінляндії. У минулому це було місто фінських лісорубів та золотошукачів, натомість сьогодні це туристичний центр Лапландії. У країнах Південної Європи сільськогосподарська спеціалізація багатьох місцевостей заміщена туристичною активністю. Характерним прикладом є республіка Сан-Марино, де туризм став пріоритетною галуззю економіки, замінивши на цьому місці рослинництво.

Таким чином, промислова та сільськогосподарська експлуатація природних ресурсів частково заміщується третинним сектором економіки. Він здатен не тільки приносити реальні результати навіть у застійні періоди, а й виступати каталізатором поживлення ділової активності в інших сферах. Сьогодні вплив туристичної діяльності на соціально-економічний регіональний розвиток виявляється за такими напрямками:

- розвиток проблемних районів (відсталих, депресивних, сільських, прикордонних, нового освоєння);
- розвиток галузей сфери послуг та матеріального виробництва;
- збереження історико-культурної спадщини регіону;
- стимулювання економічної інтеграції і глобалізації.

Зазначимо, що останніми десятиліттями в європейській регіональній політиці, безумовно, присутня туристична складова. Для підтримки туристичного бізнесу можуть застосовуватися такі фінансові інструменти, як дотації з європейських фондів, позики Європейського інвестиційного банку. Європейський фонд регіонального розвитку надає фінансову допомогу проблемним регіонам у будівництві нових промислових об'єктів та створенні робочих місць. Також в ЄС реалізуються ініціативи, які об'єднують розв'язання регіональних проблем і розвиток туристичної діяльності (наприклад, програми «RESIDER», «INTERREG», «ENVIREG» та ін.). Таким чином, у країнах європейської співдружності туризм розглядається як реальна альтернатива

промисловості і підтримується на міжнаціональному рівні.

В Україні також розуміють переваги, пов'язані з розвитком туризму, для регіональної економіки та оптимізації її структури. Однак найчастіше тут відсутня скоординована регіональна політика, яка була б спрямована на вирішення цього питання, а також наукові дослідження, адже реалізація стратегії вдосконалення галузевої структури вимагає проведення її загального аналізу на професійному рівні. При структурному аналізі необхідно з'ясувати базові галузі (галузі спеціалізації) та оцінити інтенсивність виконання базових функцій, а також співвідношення між галузями спеціалізації, допоміжними (комплектуючими) та обслуговуючими. Для оцінки стадії економічного розвитку регіону важливо визначити наявність у ньому первинних, вторинних, третинних і четвертинних видів діяльності.

Також дуже важливим є визначення галузей спеціалізації регіону, галузей, які виконують допоміжну функцію, і галузей, які обслуговують виробництво і населення.

Важливим є також здійснення аналізу взаємопов'язаності регіонального комплексу. Цей показник окреслює його відносну автономність або, навпаки, залежність від інших регіонів, тобто характер міжрегіональних зв'язків. Взаємопов'язаність регіонального комплексу характеризується частотою економічних зв'язків між об'єктами регіону і потенціалом внутрішньорегіональної взаємодії, що склалася. Наявність і розвиток у регіоні різних видів діяльності є також важливою характеристикою економічного розвитку регіону. Співвідношення наявних галузей кожної з груп діяльності має значення для визначення перспектив подальшого розвитку регіону та його потенціалу.

При аналізі регіонального мультиплікатора основна увага приділяється взаємозв'язкам між секторами в середині регіону. Дослідження мультиплікативного процесу для подальшого програмування соціально-економічного розвитку регіону полягає в тому, що регіональний мультиплікатор чітко вказує, яким чином розвиток одного сектора спричиняє розширення іншого.

Для характеристики ролі галузей регіону в національній економіці застосовуються коефіцієнти локалізації, чи спеціалізації виробництва. Аналіз галузевої структури передбачає виділення не тільки галузей спеціалізації, але і комплексних виробництв, які доповнюють галузі спеціалізації.

Проведення такого аналізу дозволить виявити слабкі місця галузевої структури та сформулювати на цій основі комплексну стратегію її вдосконалення. При розробці стратегічного плану необхідно враховувати, що роль туризму у розвитку регіонів України є досить важливою, але не головною. Адже національна економіка не вичерпала можливостей розвитку традиційних форм господарського освоєння простору. Тому лише оптимальне поєднання промислових, сільськогосподарських і рекреаційно-туристичних технологій

взаємодії суспільства і природи дозволить вдосконалити галузеву структуру регіонів та вивести їх з соціально-економічної кризи.

Розглядаючи як приклад Чернівецьку область, зазначимо, що її сучасна економіка представлена низкою галузей матеріального виробництва та соціальною інфраструктурою. Визначальними елементами господарського комплексу є сільське господарство, харчова промисловість і переробка сільгосппродуктів, текстильна промисловість, виробництво машин і устаткування, деревообробна промисловість та виробництво меблів. За галузевою структурою Чернівецька область перетворилася з індустріально-аграрної на аграрно-індустріальну. За даними обласного статуправління, понад 23% валової доданої вартості створюється у сільському господарстві, 12,7% в промисловості, 18,4% – в торгівлі та 10,4% – в сфері транспорту і зв'язку.

Згідно з результатами дослідження підприємницького середовища, проведеного Чернівецьким бізнес-центром, сфери здійснення діяльності розподілялись таким чином:

- виробництво – 17%;
- оптова торгівля – 13%;
- роздрібна торгівля продуктами харчування – 13%;
- інша роздрібна торгівля – 17%;
- туристичні послуги – 7%;
- ресторанні послуги – 5%;
- нерухомість – 4%;
- нотаріально-юридичні послуги – 4%;
- перукарські послуги – 4%;
- послуги автосервісу – 4%;
- інші послуги – 12%.

Як бачимо, частка туристичних послуг надзвичайно мала. Проте аналізуючи офіційні статистичні дані, можна помітити, що обсяг туристичних послуг постійно зростає (табл. 1).

Таблиця 1

Основні показники діяльності туристичних підприємств Чернівецької області [4]

№	Показник	2003 р.	2006 р.	2009 р.
1.	Обсяг туристичних послуг, тис.грн.	18107,59	25744,871	33867,373
2.	Платежі до бюджету, тис.грн.	1433,43	983,727	2391,677
3.	Кількість працюючих, осіб	733	604	451

При цьому слід зазначити значне скорочення кількості працюючих у даній галузі протягом останніх років, яке бере свій початок з 2002 р. Цей процес, поза всякими сумнівами, був пов'язаний зі змінами у законодавстві, яке ускладнило перебування на ринку найменш фінансово забезпечених підприємств з 1 січня 2004 р. В цілому ж тенденція розвитку туризму має висхідний характер.

Із 2007 року в структурі туристичного ринку спостерігається перерозподіл –

найбільшого розвитку набув внутрішній ринок, який зріс удвічі і збільшив свою частку у структурі ринку до 75%. Водночас відбулося суттєве скорочення обсягів виїзного туризму – на 61%. Сегмент в'їзного туризму майже не змінився (13%) [5, с.69].

Враховуючи все вищесказане, вважаємо, що туризм зможе сприяти вдосконаленню галузевої структури регіональної економіки. Але для цього стратегія його розвитку має спиратися на такі основні напрями:

1. Врахування екологічної проблеми. Ця теза вимагає особливої уваги, адже проблеми екологічної рівноваги держави стають все більш актуальними. Врахування їх приводить до необхідності наголошення на тому, що стратегія сталого розвитку повинна ґрунтуватись на поєднанні економічного, соціального та екологічного підходів.

2. Пошук шляхів залучення інвестицій. Зрозуміло, що в сучасних умовах очікувати потужних капіталовкладень у сферу туризму не доводиться. Сприятливий інвестиційний клімат в Україні ще не склався. Водночас, ефективними могли б бути дрібні та середні інвестиційні проекти, спрямовані на залучення фінансових ресурсів із-за кордону. Необхідно також зазначити, що такі проекти будуть мати підтримку з боку адміністрації відповідних районів і областей, які зацікавлені в розвитку малого та середнього підприємництва.

3. Врахування тенденцій глобалізації та інтелектуалізації бізнесу. Інструментами сучасних глобалізаційних процесів є транспортні та комунікаційні корпорації, засоби медіа, глобальні мережі, а також міжнародний туризм. Саме туризм відкриває можливості збагачення культур, виступає рушійною силою їх входження до нового глобального простору, вносить у туристичні центри нововведення, створені у передових державах.

4. Створення інституціональних органів розвитку туризму, координуючих центрів та контролюючих організацій. В Україні поки що немає впливового координуючого органу, який займався б розв'язанням регіональних проблем розвитку туризму. Ці питання часто покладаються на органи місцевого самоврядування, добровільні об'єднання підприємств або на науково-дослідницькі організації. Це мають бути спеціалізовані бізнес-інкубатори, рекреаційно-туристичні кластери, бізнес-центри та кол-центри, громадські організації тощо. Немає єдиних підходів та методик контролю, критеріїв статистичної звітності від усіх суб'єктів туристичної діяльності, що призводить до мінімізації впливу туризму на регіональний розвиток, втрат відрахувань до Державного та місцевого бюджетів, неефективного використання можливостей краю щодо створення нових робочих місць тощо [6].

Отже, реструктуризація – досить тривалий і творчий процес, що передбачає розроблення програми її реалізації з урахуванням специфіки кожної галузі. Деякі заходи можна приймати і реалізовувати лише на основі спільно розроблених довгострокових програм міністерств культури, транспорту і зв'язку, економіки, освіти, центрів розвитку підприємництва та інших союзів та

асоціацій, що діють у цій сфері.

Розвиток туризму в регіоні, хоча і не є панацеєю, може справляти суттєвий позитивний вплив на галузеву структуру регіональної економіки, при цьому зміни, які відбуваються у цій структурі завдяки розвитку туризму, виражаються у більш чіткому виявленні соціально-економічного змісту, цілей, функцій і особливостей окремих галузей і видів діяльності. Для формування стратегії реструктуризації на основі туризму необхідно провести низку ґрунтовних наукових досліджень, зокрема, аналіз галузевої структури регіону, обґрунтування стратегії партнерства для його ефективного розвитку, обґрунтувати напрями інституційних перетворень з метою реструктуризації регіонального господарського комплексу.

Для розв'язання наявних проблем постає необхідність створити умови для оптимальної економічної самостійності регіонів, вжити організаційні, правові та економічні заходи для забезпечення ефективного державного регулювання процесів регіонального розвитку країни та координації існуючих міжрегіональних зв'язків.

Список використаних джерел:

1. Гуляев В.Г. Туризм: Экономика и социальное развитие / В.Г.Гуляев / - М.: Финансы и статистика, 2003. – 304 с.
2. Ягельский А. География населения . -М., 1980.
3. Воскресенский В. Ю. Международный туризм. -М.: ЮНИТИ-ДАНА, 2006. - 255 с.
4. Державна статистична звітність – Зведений звіт по Чернівецькій області. Форма № 1-ТУР. – Управління з питань туризму Чернівецької обласної державної адміністрації. – Чернівці, 2010.
5. Туризм в Україні / Статистичний збірник / Державний комітет статистики. – К., 2008.
6. Кифяк В.Ф. Економічний вплив туризму на регіональний розвиток / Регіональні проблеми розвитку туризму та рекреації: Зб. наук. праць / НАН України. Інститут економіко-правових досліджень. – Донецьк, 2005.
7. Чорненко Н.В. Організація туристичної індустрії. - К.: Атіка, 2009. – 392 с.